

EUSKAL HITZ ELKARTUEZ

Bergara, 1978 - IX - 6

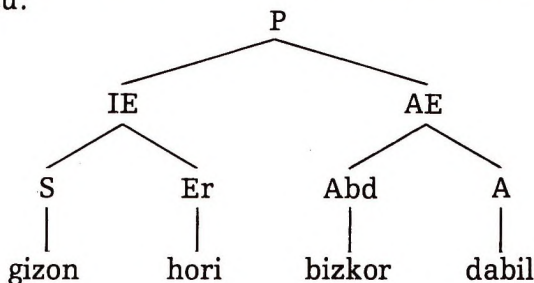
Eguzkitza, A.

0. Hitz-moldadura alemanez deitu ohi den "Wortbildung" delako hori bezala ulertzen badugu, h. d., "formación de palabras/formation de mots" deritzana legez, maila bi ezberdin daitezke:

1. Elkarketa
2. Erakarketa

azkena, hizkiz egina izateagatik, aurrizkiz, artizkiz zein atzizkiz izan daitekeela.

Honako txostentxo honetan hitz elkartuen ortografiaz zerbait esaten saiatuko gara, horretarako baina, eta aurrera egin ahal izateko "hitz" kontzeptuaren definizio garbi bat behar dugu, behin behineko bada ere, denok onhartu behar duguna. Horregatik, eta aski on datekeelakoan, Wolfgang Motsch-en proposamendua dakargu hona. Haren ustez *hitza*-ren mugaketa egoki bakarra definizio sintaktikoa da, eta hori dela eta Noreen eta Henzen-en definiziokerak arbuiatzen ditu, hots, psikosemantikoak eta barnedefinizioak. Horrela, bada, perpausa baten azterketaz honako mugaketa hauk ematen ditu:



P = perpausa

IE = Izenesaldia edo esaldi nominala

AE = aditzesaldia edo esaldi berbala

S = subjektua

Er = erakuslea

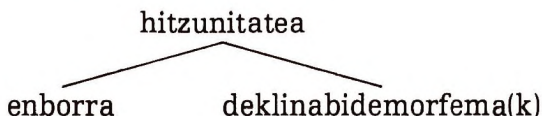
Abd = adberbioa

– *Konstrukzioak*: bi unitatez bederen osaturik dauden elementu edo konplexuak.

– *Morfemaklaseak*: indibiduez bakarrik ordezka daitezkeen elementuak.

– Era honetara ere *hitzaren maila* definitzen du. Haren ustez, morfema klase bakoitza beraren funtzio sintaktikoaren aruera sailkatzen badira bakarrik, h. d., erro, aurrizki, deribazio-morfema eta deklinabide— edo felexio morfematan sailkatzekotan bakarrik, egin daiteke mugaketa hori.

a) Flexio- edo deklinabide morfema klaseek duten ezau-garririk bereziena, dioenez, zera da, haien elementuak deribazio mailarik gorenean egoten direla, hitz unitateak markatzen duen mailan, hain zuzen ere:



b) Enborrak, beraz, deklinabide morfemen egoterik ezaz defini daitezke. Hortxe onharri eginda, deklinabide morfemekin batera konstrukzio bat osatzen duten morfemak edo morfema multzoak *enbor* bezala definitzen dugu.

c) Hitzak orduan enborrak dira, edo eta enbor batez eta deklinabide morfemez osatzen diren konstrukzioak.

Amaitzeko diogun enborren elementu bezala, honako morfema klase hauk ematen dituela Motsch-ek:

erroak, aurrizkiak eta atzizkiak

– erroek enborrak ordezka ditzakete edo eta atzizkiez eta aurrizkiez konstrukzio bat osa.

– Aurrizkiek bere eskumatan dagoen erro batez enbor bat osa dezakete.

– Atzizkiek ezkerretan dagoen erro batez enbor bat osa dezakete.

Euskal hizkuntzan moldadurak daukan garrantziaz ez dut uste ezer gehitzea beharrezkoa denik, hain baitago argi. Edozein kasutan ere, esan dezagun bide hori duela euskarak hitz berriak sortzekoerarik egokieneta aberatsena, eta mundu berrira bezala, hala kultura berrira oraingo ekantze mingarri honetan, geure hizkuntzari sistema horren erabil-

tzeko eskubidea aitortzen diogunok, h. d., guti gora behera ingelespidea hartu barik, zuzenagotzat alemana jotzen dugunok, saiatu egin behar dugu halako erizpide xehe eta xahu batzu ateratzen, estetikak (nork bere dauzkan gustuak, alegia) eta hein batez tradizioz ezak sortzen dizkiguten eragozpen eta bide malkartsuak ahal den hobekien gainditu ahal izateko.

Bide honetan, erakarketaren arloan, ez dago problema larregi, ez bada lege fonetikoaren erabilkuntzan, hizkuntzaren historia ondo dazagutenek dutelarik hor hitza. Elkarketaren landan, ordea, arras bestelako da arazoa, Euskaltzaindiak eman zituen erizpideak ez zirelako ez erraz ez eta argi betetzeko, eta are txarrago dena, nire ustez, aski desegoki; kasu batez zera proposatzen da, lau silaba baino gehiago dauzkaten hitz elkartuen elementuak aparte idatzi behar direnean.

EUSKAL HITZ ELKARTUEZ (1)

Bergara, 1978-IX-6

Andolin Eguzkitza

O. Hitz-moldadura alemanez deitu ohi den "Wortbildung" delako hori bezala ulertzen badugu, h. d., "formación de palabras / formación de mots" deritzana legez, maila bi ezberdin daitezke:

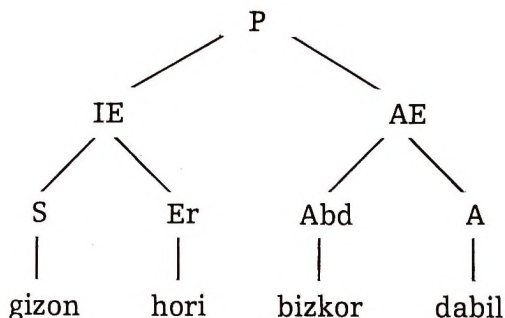
1. Elkarketa.
2. Erakarketa,

azkena, hizkiz egina izateagatik, aurrizkiz, artizkiz zein atzizkiz izan daitekeela.

Honako txostentxo honetan hitz elkartuen ortografiaz zerbait esaten saiatuko gara, horretarko baina, eta aurrera egin ahal izateko "hitz" kontzeptuaren definizio garbi bat behar dugu, behin behineko bada ere, denok onartu behar duguna. Horregatik, eta aski on datekeelakoan, Wolfgang Motsch-en (1) proposamendua dakargu hona. Haren ustez *hitzaren* mugaketa egoki bakarra definizio sintaktikoa da, eta hori dela eta Noreen eta Henzen-en definiziokerak arbuiazen ditu, hots, psikosemantikoak eta barkedefinizioak. Horrela, bada, perpausa baten zterketaz honako mugaketa hauk ematen ditu:

(1) *Oharra*: Lan hau "Euskaltzaindiaren VIII. Biltzarra" delako *Euskera* aldizkarian 671. horrialdean agertu zen. Lana nola ez zen amaitzen orain ematen dugu.

(1) Wolfgang MOTSCH, "Zur Stellung der Wortbildung in einem formalen Sprachmodell", in *Vier Aufsätze*, *Studia Gramatica* I, Akademie Verlag, Berlin, 1971, 33-37 ork.



P = perpausa

IE = izenesaldia edo esaldi nominala

AE = aditzesaldia edo esaldi berbala

S = Subjektua

Er = erakuslea

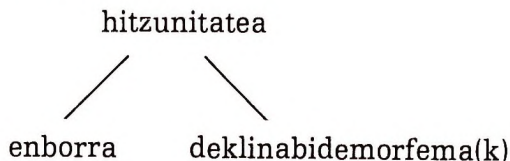
Abd = adberbioa

– *Konstrukzioak*: bi unitatez bederen osaturik dauden elementu edo konplexuak.

– *Morfemaklaseak*: indibiduez bakarrik ordezka daitezkeen elementuak.

– Era honetara ere *hitzaren maila* definitzen du. Haren ustez, morfemaklase bakoitza beraren funtzio sintaktikoaren arauera sailkatzen badira bakarrik, h. d., erro, aurrizki, deribaziomorfema eta deklinabide- edo flexiomorfematan sailkatzekotan bakarrik, egin daiteke mugaketa hori.

a) Flexio edo deklinabidemorfemaklaseak duten ezau-garririk bereziarena, dioenez, zera da, haien elementuak deribaziomailarik gorenean egotea, hitzunitateak markatzen duen mailan, hain zuzen.



b) Enborrak, beraz, deklinabidemorfemen egoterik ezaz defini daitezke. Hortxe oinarri eginda, deklinabidemorfemekin batera konstrukzio bat osatzen duten morfemak edo morfema multzoak *enbor* bezala definitzen ditugu.

c) Hitzak orduan enborrak dira, edo eta enbor batez eta deklinabidemorfemez osatzen diren konstrukzioak.

Amaitzeko diogun enborren elementu bezala, honako morfemaklase hauk ematen dituela Motsch-ek:

erroak, aurrizkiak eta atzizkiak

– erroek enborrak ordezkia ditzakete edo eta atzizkiez eta aurrizkiez konstrukzio bat osa.

– Aurrizkiek bere eskumatan dagoen erro batez enbor bat osa dezakete.

– Atzizkiek ezkerretan dagoen erro batez enbor bat osa dezakete.

1. Euskal hizkuntzan moldadurak daukan garrantziaz ez dut uste ezer gehitzea beharrezkoa denik, hain baitago argi. Edozein kasutan ere, esan dezagun bide hori duela euskarak hitz berriak sortzeko erarik egokien eta aberatsena, eta mundu berrira bezala, hala kultura berrira oraingo ekan-tze mingarri honetan, geure hizkuntzari sistema horren erabiltzeko eskubidea aitortzen diogunok, h. d., guti gora behera ingelespidea hartu barik, zuzenagotzat alemana jotzen dugunok, saiatu egin behar dugu halako erizpide xehe eta xahu batzu ateratzen, estetikak (nork bere dauzkan gustuak, alegia) eta hein batez tradiziorik ezak sortzen dizkiguten eragozpen eta bide malkartsuak ahal den hobekien gainditu ahal izateko.

Bide honetan, erakarketaren arloan, ez dago problema larregi, ez bada lege fonetikoaren erabilkuntzan, hizkuntzaren historia ondo dazagutenek dutelarik hor hitza. Elkarketaren landan, ordea, arras bestelako da arazoa, Euskaltzaindiak eman zituen erizpideak ez zirelako ez erraz ez eta argi betetzeko (2), eta are txarrago dena, nire ustez, aski desegoki; kasu batez zera proposatzea da, lau silaba baino gehiago

(2) Luis VILLASANTE, "Idatz arauak", *Euskera* XVI, 1971, Bilbo.

dauzkaten hitz elkartuen elementuak aparte idatzi behar direla. Hori proposatzean ez bide da konturatu —eta hemen gorago kritikatu dugun argudio psikologiko horietako bat erabiliko dut—, hiztunak, agian testuak daukan indar izugarri-gatik, ez duela *hitz elkartu berri* hori hitz-tzat jotzen, eta beraz bidea mozten zaiola lexikoan, hizkuntzaren altxor lexi-kografikoan sar dadin edo sar daitekeen.

2. Nire ustez, eta hau da txosten honetaz egin nahi dudan proposamendua, sarreran hitzari buruz aurkeztu dugun definizioa kontutan hartuta, *euskaraz hitzok batera idazten dira inolako apurketarik gabe lerro batetik bestera igarotzeko ez bada*. H. d., "hitz elkartuak elkarrekin idatziko dira beti, edozein dela luzera eta edozein dela gerta daitekeen itxura optikoa". Eman dezagun, eta adibide estremo bat jartzearren:

"hizkuntzalaritzahiztegiautoregaisotasunik ezagunena zoratasuna da".

Egia da ez duela honek tradizio handirik euskal hizkuntzan, hala ere egokitasun gramatikaetik aparte, Bizkaian eta neurri apalagoaz beste Euskal Herriko toki batzutan dagoen izen eta toponimo luzeen kasua edo tradiziotxoia ere aipa daiteke:

Urazurrutia, Solagurenbeaskoa, Magunazelaia, Gabikagoxeaskoa edo *Uriartebidaurreta* eta *Agirreazkuenaga*.

Erregela "unibertsal" honi, haatik, muga hauk jar lekizkioke:

— Marra elkarte kopulatiboetan, onomatopoetikoetan eta hitz baten berresaketaz osatzen diren lokuzioetan erabil liteke, aita Villasantek dioenez:

nagusi-langileak, neba-arrebak, zeru-lurrak, koinatu-koinatak, nahas-mahas, ikusi-makusi, erdara-merdara, tarteka-marteka, zuri-zuri, mokoz-moko (3) e. a.

(3) Luis VILLASANTE, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, editorial franciscana de Aránzazu, Oñati, 1974, 43-44. ork.

– Hitzok halako modu ero batez direnean luze, marra sartzeko askatasuna utz liteke; gorago aipatu kasuan honela ere idatz liteke:

hizkuntzalaritzahiztegi-autoregaisotasun edo eta
hizkuntzalaritza-hiztegi-autore-gaisotasun

edo dena delakoa, hala ere, marraz bada ere, beti baturik nire ustez.

– Marra ere kasu honetan erabil liteke, elkartepunduan dauden hotsak elkartzeko erraz ez direnean:

hitz-moldadura, itsas-txori, eliz-zerga, hots-zulo e. a.

kasuok, baina, zehatz-mehatz definitu beharko lirateke.

Salbuespen bakarra, nire ustez, kopuru bat adierazten duten hitzek osatuko lukete, "artalde" bezalakoak ez badira, h. d., hitz bezala euskal lexikoan sartu direnak ez badira, aparte idatziko nituzkeenak:

gizon multzo, liburu pilo, kaka mordo, emakume talde
e. a.

3. Esan dugun guztia garrantzia izugarria duela erakusteko etsenplu zerrenda bat emanen dut handik eta hemendik hartuta; gehienak, baina, "Zortzi urte arteko ikastola hiztegia" delakotik izanen dira. Nik batera idatziko ditut kasu guztietan nola agertu edo proposatu diren kontutan hartu gabe:

lurjalgune
Haitz-lerro
uretorri
hibaiadar
urlaster
itsaskorronte
izarsail
izarlaino
lurresfera
izarrurte
astronomiurte
txandalazterketa
xakejoku
torpeduntzi

burdinxafila
urlurrin
fluordistira
elektrakorronte
kaletren
elektrabobina
elektraenergia
sokajauzi
ezpatadantza
bolatoki
zezenplaza
kopatxapelketa
diplomazigizon
diplomaziharremanak

kanpoministro
lehenministro
finantzaministergoa
liseriketaparatu
oskoljanzki
neuroizpiño
itsaslabar
eskilamihi
medikuntzafakultate
oinarrilege
sindikatuastekari
arransaltzaile

barneministro
gobernulehendakari
kulturmintegia
liseriketabakuola
neurojario
janzkiberrikuntza
dirulaguntza
oligozenaldi
unibertsitaterretore
konstituziozuzen
literaturkritika